

פליקס מנדלסון (המבורג 14.11.1809 – לייפציג 14.5.1847)

מנדלסון הוא נכדו של הפילוסוף היהודי הידוע משה מנדלסון, שחתר לאמנסיפציה של יהודי גרמניה. אביו אברהם מנדלסון, היה בנקאי שהוסיף את השם ברתולדי לשם המשפחה כאשר המיר את דתו לנצרות פרוטסטנטית. פליקס היה השני מבין ארבעה ילדים.

הסלון המשפחתי של ילדותו היה בית-ועד לסופרים והוגים, מוסיקאים וציירים – מיטב האינטלקטואלים של ברלין. כילד גילה מנדלסון כשרונות מופלאים בנגינת פסנתר, בהלחנה, בציור, בלימוד שפות ובכתיבה ספרותית. את שיעורי הנגינה בפסנתר הראשונים שלו קבל מאמו, ובברלין הוא למד הרמוניה אצל קארל זלטר. כבר בגיל עשר היו באמתחתו אופרות, סימפוניות, יצירות לפסנתר, ויצירות דתיות למקהלה. חלק ניכר מן היצירות זכו לביצוע בנגינתו או בניצוחו, בקונצרטים שנערכו בבית רב האמצעים של משפחתו.

ב-1821 לקח זלטר את מנדלסון לווימאר כדי לפגוש את המשורר הגרמני הידוע היינריך גתה שהיה אז בן 72. למרות הפער העצום בגיל (מנדלסון היה בן 12 באותה עת) נרקמו בין השניים יחסי חברות חמים.

בגיל שבע-עשרה כתב מוסיקה למחזה של שקספיר חלום-ליל-קיץ, שהצטיינה במקוריות ובקסם רב, יצירה המשתייכת לנכסי צאן ברזל של המוסיקה המערבית. בגיל עשרים החזיר את ה"מתיאוס פסיון" של באך אל המודעות וההערכה של חובבי המוסיקה ושל המוסיקאים, על ידי הוצאתו מן הגנוזים אל ביצוע פומבי חגיגי, דבר שהיווה נקודת מפנה בהחייאת המוסיקה של באך.

מנדלסון נסע וביקר בארצות אירופה, ואת רשמיו מן הטבע הלחין וגם צייר. הוא הופיע כפסנתרן וכמנצח מבוקש בגרמניה, אוסטריה, סקוטלנד ואנגליה, במיוחד בלונדון שם נתקבלו בהתלהבות הסימפוניות והאורטוריות שלו. בלייפציג חינך נגנים בקונסרבטוריון שהקים, עורר התענינות במוסיקה לאורגן, והעלה את רמת התזמורת. בחייו הקצרים הספיק לכתוב יצירות רבות בכל ז'אנר ולכל הרכב כלי.

אחותו פאני היתה גם היא מלחינה מוכשרת ופסנתרנית בזכות עצמה, ומנדלסון היה קשור אליה מאוּך והעריך את דעתה על יצירותיו. מותה בגיל צעיר הווה עבורו מכה קשה ביותר, ולאחר זמן קצר נפטר גם הוא.

מנדלסון חי בראשית המאה ה-19, המאה של התקופה הרומנטית במוסיקה. אבל שורשי יצירתו נטועים עמוק במסורת המאה ה-18. יותר ממלחינים אחרים בני דורו שימש מנדלסון כגשר בין שתי התקופות. השפעתם של מלחיני העבר הגדולים כבאך, הנדל, מוצרט ובטהובן והתרשמותו ממלחינים רומנטיים כוובר התמזגה בסגנון המקורי שלו.

הלימוד המעמיק של המוסיקה של באך השפיע על חיבתו לכתיבה קונטרפונקטית וכרומטית מורכבת. מהנדל הוא למד מגוון עשיר של טכניקות מקהלתיות וברוחב היריעה שבהם הוא השתמש ביצירותיו הקוליות - באורטוריות ובקטעי מקהלה אחרים.

מהסגנון הקלאסי הוינאי הוא ירש את ההעדפה לחוש המידה, לפרופורציות נכונות ולנושאים מאוזנים עם מבנה סימטרי. הפרטיטורות שלו מזכירות את האלגנטיות של מוצרט.

אך בזרימה עם הרוח הרומנטית של זמנו, הוא מבטא ביצירותיו קשת רחבה של רגשות ומצבי רוח שונים, ומציג חידושים בתחומי התיזמור, המבנה והסגנון; יצירותיו מאופיינות בליריות ובאוויריות הקסומה, בחזיוניות ובדרמטיות הכובשת. המוסיקה שלו מצטיינת במלודיות יפות, בגישה אימפרסיוניסטית בהלחנת רשמים מן הטבע, וביד קלה ומיומנת של מלחין שהוא רב-אמן.

הדמיון הרומנטי של מנדלסון מצא את ביטויו המלא בחיפושיו אחר המזור והמופלא. שתי יצירות מופת מוקדמות שלו, השמינייה והפתיחה ל"חלום ליל קיץ", מכילות דוגמאות לכתיבה הקלילה שהפכה לסמל מסחרי של סגנונו. את ההשראה ליצירות האלה מצא מנדלסון ב"פאוסט" של גתה ובקומדיה של שקספיר אך בניגוד לברליוז וואגנר בני דורו שסיפקו את התוכן של יצירותיהם, הוא העדיף להשאיר את הפרשנות בידי המאזינים.

למרות שמנדלסון נימנה על הפסנתרנים הידועים בדורו, הוא נמנע מוירטואוזיות לשמה. באופן דומה, אף על פי שהיה מגדולי המנצחים בשנות ה-1830 וה-1840, הוא נצמד להרכב התזמורתי הקלאסי ולא הלחין לתזמורות גדולות כמו ברליוז וואגנר. יחד עם זאת, מנדלסון הצליח להוציא מהתזמורת דקויות ואפקטים צבעוניים ללא תקדים כמו למשל בתיבות הראשונות של הפתיחה חלום ליל קיץ.

"חלום ליל קיץ"
פתיחה אופוס 21 (1826)
מוסיקה למחזה אופוס 61 (1834)
(על-פי המחזה של שקספיר)

על המחזה "חלום ליל קיץ" מאת ויליאם שקספיר

בקומדיה "חלום ליל קיץ" שלושה מעגלים של דמויות, החותכים זה את זה, משתלבים זה בזה, ומסתבכים.

- מעגל דמויות מעולם הדמיון: מלך הפיות אוברון ומלכת הפיות טיטניה, השדון הערמומי פק – שליחו של אוברון, והפיות, בנות לווייתה של טיטניה;
- מעגל בני האצולה: הדוכס השליט תזאוס, כלתו היפוליטה, ארבעה צעירים מאוהבים- הנערות הרמיה והלנה והנערים ליסנדר ודמטריוס;
- מעגל בעלי המלאכה אומנים מפשוטי העם.

התרת הקשרים שנוצרים במהלך העלילה מאפשרת לבסוף סיום חיובי וחגיגי. שקספיר כתב את הקומדיה הזאת בצעירותו, כאשר עדיין העניק ליצורים מעולם הדמיון כוח והשפעה משמעותיים על חייהם של בני התמותה במחזותיו. העלילה מתרחשת (כמעט כולה) ביער קסום ומכושף ליד העיר אתונה, באווירה קלילה ושובבית הרוחשת שינויים ותהפוכות, ובה שפע של מצבים קומיים עד מגוחכים. האהבה מוצגת כאידיאל וכערך בעל חשיבות עליונה, וכשהיא מתממשת – מגיעות הדמויות להרמוניה ולשלווה.

סיפור העלילה

תזאוס שליט אתונה מתכוון לחתונתו עם היפוליטה. לארמונו של תזאוס מגיע אגאוס להתלונן על בתו הרמיה, המסרבת להנשא לדמטריוס, החתן שהועיד לה. תזאוס קובע כי עליה לקבל את החלטת אביה, ובמידה ותסרב לה, עליה להפוך לנזירה או למות. ליסנדר, אהובה של הרמיה מציע לה לברוח אתו ליער באישון לילה, ולהנשא לו בעיר אחרת.

הלנה, חברתה הטובה של הרמיה, מאוהבת בדמטריוס. אך אהבתה אינה נענית: הוא מאוהב בהרמיה. הלנה שומעת על תוכניתם הסודית של הרמיה וליסנדר ומקנאת בזוג המאוהב. היא מספרת לדמטריוס אודות התכנית, וזה יוצא ליער בעקבות הרמיה. הלנה יוצאת אחריו.

באותו זמן נפגשים ביער בעלי המלאכה – האומנים של אתונה, על מנת להכין מחזה שיוצג בחתונתו של תזאוס השליט. סיפור העלילה שבחרו, האמצעים הדלים לתפאורה והדיון על הבימוי מוצגים בהומור ובגיחוך.

ביער אליו בורחים הנאהבים שולטים יצורים מעולם הדמיון: פיות, השדון העליו והערמומי פק, המלך שלהם אוברון והמלכה טיטניה. אוברון דורש מטיטניה שתתן לו את יצור שעשועיה. היא מסרבת לו, וריב פורץ ביניהם. כנקמה בה, שולח אוברון את פק להביא לו פרח מכושף, שעסיסו גורם לישן להתאהב בראשון שייקרה לעיניו לכשיתעורר. ואמנם, לאחר שהפיות שרות לטיטניה שיר ערש ויוצאות לעיניהן ביער, מצליח אוברון לכשף את טיטניה הישנה בטיפות מעסיס הפרח.

בינתיים שומע אוברון איך דמטריוס דוחה בתקיפות את אהבתה של הלנה, כאבה ותיסכולה נוגעים לליבו, והוא שולח את פק עם עסיס הפרח המכושף אל דמטריוס על מנת להשכין אהבה בין דמטריוס להלנה. הזוג המאוהב, הרמיה וליסנדר, לאחר הליכה ממושכת ביער, מתעייפים, ונרדמים. פק טועה ומטפטף מן העסיס המכושף על עיני ליסנדר, במקום על עיני דמטריוס, וכשהוא מתעורר, הראשונה הנקריית לעיניו היא דוקא הלנה. הוא מתאהב בה, וחולק לה דברי אהבה. אבל היא, היודעת את אהבתו להרמיה, מקבלת את חיזוריו כלעג וכאכזריות.

היחסים בין ארבעת הצעירים נקלעים אם כן לסבך מכאיב, לתיסכול ולתדהמה. לא רחוק משם עורכים האומנים חזרה מבדחת על ההצגה שלהם. פק השוכב מאזין, מכשף את אחד מהם ומחליף את ראשו לראש חמור. כל האחרים נבהלים ובורחים. טיטניה מתעוררת, מתאהבת באומן בעל ראש החמור הנמצא מולה, ומעתירה עליו פיגוקים וממתקים.

אוברון חוזר לבדוק את מעשי משרתו פק, שמח לאידה של טיטניה, אבל מגלה את המצב המבולבל של ארבעת הצעירים המאוהבים. הוא שולח אותו לתקן את המעוות. פק משתעשע כשהוא שומע את דברי שני הגברים העוגבים על הלנה ורבים ביניהם, ואת דברי שתי הנשים המעונות השופכות האשמות וכעס זו על זו. כשהגברים מתכננים פתרון בדו-קרב, פק גורם במצוות אוברון לערפל כבד בו הם תועים מבלי למצוא זה את זה, מתעייפים וצונחים לישון. גם שתי הנערות המתוסכלות נרדמות, ואז פק מזווג את שני הזוגות כיאות בעזרת העסיס המכושף. גם על עיני טיטניה, שנרדמה כשהחמור בזרועותיה, הוא מזה מן העסיס ומשחרר אותה מן הכישוף. כאשר היא מתעוררת ונוכחת לדעת, לבושתה, במי התאהבה, אוברון זוכה מחדש באהבתה וגם בילד שעשועיה.

עם עלות השחר עוזבות הפיות את היער. האומן בעל ראש החמור מתעורר בדמותו האנושית, ותוהה – האם חלום חלם או היתה זאת מציאות? השליט תזאוס ופמלייתו שיצאו היערה לצייד פוגשים בארבעת הצעירים ושומעים מהם את קורותיו המוזרות של הלילה: "היה או לא היה" תמהים כל הנאספים. דמטריוס מצהיר על אהבתו להלנה, ותזאוס מקבל אותה בברכה ומזמין את שני הזוגות המאושרים לחוג אתו את נישואיהם. בחגיגת החתונה המשולשת מופיעים האומנים במחזה שהכינו, והקהל מגיב בתהייה ובלגלוג על סיפור המעשה המוזר והמצחיק. אוברון וטיטניה המרחפים מעל החגיגה, מברכים את שלושת הזוגות שנישאו. שקספיר שם בפני דמותו של פק את דברי הסיום: פק מתנצל על תעלוליו, ומציע לראות בלילה על כל מאורעותיו רק חלום, שנמוג וגז.

על המוסיקה "חלום ליל קיץ" מאת מנדלסון - אופוס 21 ואופוס 61

במוסיקה "חלום ליל קיץ" מאת פליקס מנדלסון כלולים שני אופוסים: מספר 21 ומספר 61. את הפתיחה אופוס 21 כתב מנדלסון בשנת 1826 בהיותו בן שבע-עשרה, כאות הוקרה למחזה ולמחברו – ויליאם שקספיר. הכינוי "פתיחה", בזמנו של מנדלסון, מתייחס ליצירה סימפונית עצמאית בעלת זיקה לתוכן הוץ-מוסיקלי. הנטיות הרומנטיות של מלחיני התקופה למסתורין, להבעת רגשות ותחושות, לפנטסיה ולחריגה מן המבנים הקלאסיים מצאו את ביטויין ב'אנדרה' "פתיחה" (אוברטורה), אשר בו נהגו לתאר אווירה ודמויות ללא כל מחויבות לסדר עוקב של עלילה כלשהי. מנדלסון כתב כמה פתיחות: "חלום ליל קיץ" "רואי-בלא", "מערת פינגל", "ים שקט ומסע צלח".

הקטעים אופוס 61 חוברו על-פי הזמנת מלך פרוסיה, לקראת העלאת המחזה "חלום ליל קיץ" בחצרו בשנת 1843. שבע-עשרה שנים לאחר כתיבת הפתיחה, מנדלסון הוסיף וחיבר עוד 12 קטעים ופינלה, כדי לבצע אותם בין סצנות שונות ובמהלך סצנות, בזמן הצגת המחזה בתיאטרון. הוא חזר אל רעיונות מוסיקליים רבים מן הפתיחה והשתמש בהם בהלחינו את שנים-עשר הקטעים. כיום נהוג לבצע קטעים מסויימים בלבד במעין סוויטה תזמורתית באולמות הקונצרטים: הפתיחה, הסקרצו, האינטרמצו, הנוקטורנו ומרש החתונה. זה האחרון קנה לעצמו חיים פופולריים במיוחד מחוץ לאולמות הקונצרטים.

ריקוד הליצנים

הבחנה באופי:

1. האזנה ללא ידיעת שם הפרק, וזיהוי המעגל המתאים מבין שלושה מעגלי הדמויות שבמחזה לפי אופיו של הפרק.
2. דיון קצר בסיבות לקביעה – הכפריים. במה מתבטאת הפשטות? במלודיות, במרקם, בפיסוק, ועוד...

פיתוח שמיעה וסולפג'י:

1. הבחנה בין צעדים וקפיצות על-פי אלתור מלודי של המורה. תגובה בתנועה בכפות ידיים, או בצעדים בשטח.
2. תגובה לקפיצה על-פי נגינת הנושא הראשון על-ידי המורה, והתייחסות לכיוון הקפיצה.

Vln. I

ff

3. פענוח המקצב ורישומו בלוח. גילוי הקשר בין תבניות המקצב ותבניות הגובה:
- סקונדות=צעדים בתנועה הזורמת בשמיניות ורבעים, ואילו על הקפיצות שהייה על צליל ממושך.
4. גילוי המהלך המלודי של המוטיב הסקונדי וכתבתו בתווים.
5. גילוי הכיוון המלודי של הנושא השני, ומקום וכיוון הקפיצות, על-פי התווים.

Vln. I

f

הנשיאים:

נושא ראשון: מתאפיין בתנועה מהירה וזורמת ברגיסטר גבוה בכלי הנשיפה מעץ. הנושא בנוי משתי פסוקיות, השנייה מחקה את הראשונה נמוך יותר (בסולם הדומיננטה המינורית).

Allegro vivace

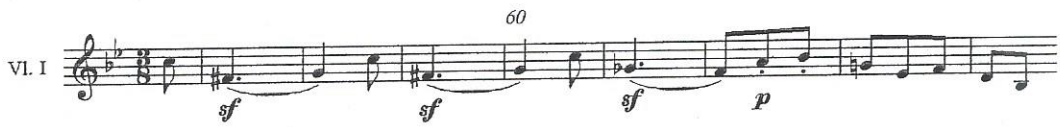
בכל פסוקית שני היגדים סקוונציאליים בכיוון יורד, ואחריהם צליל חוזר בסינקופות. כנגד הצליל העומד של הסינקופות נמשכת התנועה והזרימה בקו מלודי נוסף על-ידי חזרות על ראש הנושא. בסולם מינורי.

נושא שני

מתאפיין גם הוא בתנועה ריתמית מהירה וזורמת, אבל עם עזירה קלה באמצעו. בנושא (המג'ורי) שתי פסוקיות: בראשונה שני פרגמנטים סקוונציאליים הנעצרים לרגע בדומיננטה, בשנייה תנועה סיבובית רצופה המובילה בסופה לסקוונצה על כל הנושא.

71

החליל והכינור מציגים את מוטיב הטריטון עם ספורצנדו (הרומזו אולי לגיחוך שבראש החמור ומחקה את הנעירות שלו) וכלי הקשת ממשיכים ללוות בצלילים המהירים (סיומה של הפסקית הזאת מאשר את הטונליות החדשה במג'ור המקביל).

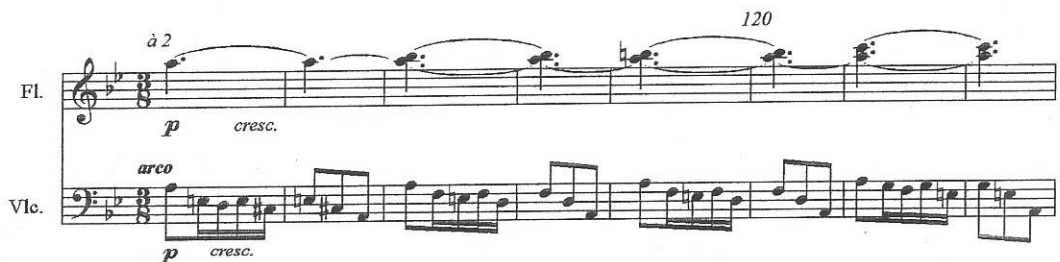
המוטיב הקומי הזה חוזר שוב בתיזמור מלא יותר, ובסיום הפסקית הטונליות "מאירת אוזניים".

בעוצמה מנוגדת, בפיאניסימו, מופיע הנושא השני של הפרק, קופצני ומרפרף, חדש אבל בכל-זאת דומה לראשון באופיו התנועתי, המהיר, הקליל. כלי הנשיפה מלווים את כלי הקשת.

הנושא השני חוזר ברגיסטר גבוה יותר, ובסיומו מעבר מודולטורי המקצר את הנושא, עולה ועולה בכמה סקוונצות, ולבסוף מדלל את המרקם עד לקו דק בכינורות הראשונים בלבד, שעולים ומחזירים אל הנושא הראשון.

הנושא הראשי – חוזר כולו בפיאנו בטונליות המקורית, בכלי הנשיפה מעץ בלבד. חטיבת הפיתוח מתחילה בקרשנדו ובקו מלודי כרומטי בעליה, כאשר כל כלי הנשיפה מושכים אותו ביחד בצלילים ממושכים, בעוד כלי הקשת הנמוכים מעבדים את המוטיב הראשי.

בהמשך התהליך הזה מתפתח גל של עוצמה גוברת מאוד ותזמור מועשר, וכשהכיוון העולה הכרומטי מגיע לשיא – הגל שוקע לפיאנו בצלילים מהירים ובכיוון יורד, במרקם דליל מאוד.

גל נוסף, דומה לקודם, בטונליות אחרת, הולך ומתפתח ועולה עד לשיא מרשים, גבוה עוד יותר מקודמו – ואחריו שוקע בפיאנו, תוך דילול פתאומי של המרקם, כקודמו.

בגל השלישי הולכת וגוברת נוכחותו של המוטיב הראשי של הפרק מבעד לקו הכרומטי העולה, על-ידי חזרות רבות וצפופות. לקרשנדו נוספות הדגשות ספורצנדו. ההתפתחות והעליה של הגל נמשכת יותר זמן. גם הירידה, פירוק המתח, ודילול המרקם נמשכים זמן רב יותר. המוטיב הריתמי של הנושא הראשון חוזר שוב ושוב, מחולק בין כלי הנשיפה לכלי הקשת.

לתוך הפיאניסימו שנוצר מן הדעיכה המתונה של הגל מתגנב בשקט הנושא השני בכלי הקשת, בליווי כלי הנשיפה מעץ.

הנושא השני עובר פיתוח: הוא חוזר בטונליות שונה, ואחר-כך חוזר - לא בשלמותו - תוך מעברים ממרכז טונלי אחד למשנהו. מנגנים אותו כלי הקשת, וכלי הנשיפה מלווים בהפסקות.

הנושא הולך ומתקצר יותר ויותר - בעצם מתפרק עד למוטיב יסודי קצר החוזר שוב ושוב.

220

פעימות בטימפני מובילות למעבר מודולטורי באמצעות מוטיבים מן הנושא הראשון והנושא השני בעוצמה שקטה ובמרקם שקוף. כלי הנשיפה מוסיפים לכך את מקצב הקריאות של מוטיב הטריטון. התהליך הממושך של הפיתוח מסתיים בסולם כרומטי המטפס לכל אורך מנעדם של כלי הקשת

250

המחזור

מעל לנושא הראשון בכלי הנשיפה - כמו בהופעתו הראשונה, רוטטים הכינורות בצליל חוזר גבוה, כליווי שקט.

לאחר חזרה אחת בלבד על הנושא מופיעה הפסקית של מוטיב הטריטון. החזרה על הפסקית הזאת מתמשכת מעט. אחריה מופיע הנושא השני בכל כלי הקשת, וכל כלי הנשיפה מלווים אותם בפעימות מדודות.

הנושא השני חוזר. מן המוטיב הראשי שלו משתלשל גשר בדומה לזה שהיה בתצוגה, ובו הולכת וגוברת העוצמה.

כלי הנשיפה המלווים בפעימות מרובות לרגע, וחוזרים לפעימות חוזרות בפורטה ברגיסטר גבוה. מכאן ואילך המוטיב בכלי הקשת מתגלגל בסקוונצות יורדות בעוצמה הולכת ופוחתת. החליל והקלרינט מגנים מלוודיית סיום קצרה מעל הרחש הנמוך של הנושא השני בכלי הקשת

Fl. 1
Ob. 1
Cl. in Bb 1
p

ואז גם האבוב והקלרינט מגנים את מלוודיית הסיום הזאת.

הקודה

מרחש כלי הקשת בוקע החליל בטולו סטקטו שקט, מתרוצץ ברצף עולה ויורד בסקוונצות, שוב ושוב וללא הפוגה, מעל נקודת עוגב של הטוניקה בבס. שאר הכלים מלווים בפיאניסימו במקצב מתון, בתיזמור שקוף.

בהמשך ההתרוצצות השקטה של החליל, משתנה מעט הליווי, אבל הבסים שומרים על פעימה קבועה של הטוניקה

החליל נשאר לבדו בצליליו המהירים, עובר לנושא הראשון, והפרק מסתיים בפיאניסימו של התזמורת בארפג' בכיוון עולה, ובשלושה אקורדים חרישיים ורכים.

Fl. pp
Cl. in Bb pp
Vlc. arco pp pizz